

Anna Marta Dworak
Uniwersytet Rzeszowski

Konferencja naukowa „Filozofia w literaturze. Literatura w filozofii”

4 marca 2013 roku na Uniwersytecie Rzeszowskim odbyła się ogólnopolska konferencja „Filozofia w literaturze. Literatura w filozofii”. Sympozjum miało charakter interdyscyplinarny i zostało zorganizowane dzięki wspólnemu przedsięwzięciu rzeszowskich środowisk literaturoznawczych i filozoficznych. W jego przygotowania włączyły się Pozawydziałowy Instytut Filozofii, Instytut Filologii Polskiej oraz Polskie Towarzystwo Filozoficzne Oddział w Rzeszowie. Celem obrad było zwrócenie uwagi na pokrewieństwo łączące obie dyscypliny, ukazanie występujących pomiędzy nimi podobieństw i różnic, a przede wszystkim dostrzeżenie i przeanalizowanie ich wspólnych problemów. Wśród wygłoszonych podczas konferencji referatów znalazło się miejsce zarówno na spostrzeżenia ogólne i teoretyczne dotyczące relacji pomiędzy literaturą i filozofią, jak i na ukazanie tych relacji oraz płynących z nich konsekwencji na przykładzie analiz konkretnych utworów literackich.

W konferencji oprócz pracowników i doktorantów Uniwersytetu Rzeszowskiego wzięli udział przedstawiciele innych szkół wyższych z całego kraju: Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Państwowej Wyższej Szkoły Wschodnioeuropejskiej w Przemyślu, Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie oraz Uniwersytetu Jagiellońskiego. Obradom przysłuchiwali się też licznie zgromadzeni w sali Senatu nauczyciele akademicki i studenci.

Sympozjum rozpoczęło się przywitaniem gości przez organizatorów oraz wygłoszonym przez JM Rektora prof. Aleksandra Bobko krótkim wykładem wprowadzającym. Prof. Bobko w słowach powitania podkreślił bliskie relacje, jakie niegdyś łączyły ze sobą filozofię i literaturę. Choć dziś te więzy uległy rozluźnieniu i zwiększył się dystans dzielący od siebie obie dyscypliny, to nadal jednak reprezentują one podobne wartości, posługują się subtelnym językiem emocji. Prof. Bobko zwrócił uwagę na fakt, że właśnie te wartości są marginalizowane przez dzisiejszy, nastawiony

pragmatycznie świat. W tym kontekście określił otwieraną konferencję jako „powrót do źródeł”.

Konferencja została podzielona na dwie części. Każdą z nich rozpoczynały dwa referaty wprowadzające, po których następowała dyskusja zogniskowana częściowo wokół problemów poruszonych we wcześniejszych wystąpieniach, a także poszerzająca je o nowe zagadnienia.

Pierwsza część obrad rozpoczęła się referatem dra hab. prof. KUL Ryszarda Zajączkowskiego (Katolicki Uniwersytet Lubelski) pt. *Literatura i filozofia. Uwagi amatora*. Prelegent już na początku swojego wystąpienia zwrócił uwagę na fakt, że relacje łączące literaturę i filozofię są trudne i rozległe, w związku z czym stanowią stałe wyzwanie dla badaczy. Chociaż obie dziedziny wiele ze sobą łączy, to wiele je też różni, m.in. sposób podejścia do problemów – literatura je stawia, a filozofia na nie odpowiada. Jednak jak zauważył – literatura zawsze potrzebuje filozofii. Określił ją nawet jako formę prefilozofowania. Obie dziedziny łączy przede wszystkim cel – dążenie do prawdy o świecie. Obie mogą się też wzajemnie inspirować – zainteresowanie filozofią może pociągać ku literaturze (jak w przypadku Józefa Tischnera i Leszka Kołakowskiego), a fascynacja literaturą może owocować chęcią zgłębiania treści filozoficznych (Witold Gombrowicz, Czesław Miłosz). Na zakończenie prof. Zajączkowski przedstawił kilka metodologicznych propozycji dotyczących badania związków pomiędzy literaturą i filozofią.

Drugim prelegentem był prof. dr hab. Robert Piłat (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie). W wygłoszonym referacie pt. *Samowiedza bohatera literackiego. Rozważania na przykładzie powieści Henry'ego Jamesa „Portret damy”, „Złota czara”, „Ambasadorowie”* odwoływał się między innymi do filozofii Paula Ricoeura i jego stwierdzenia, że „wiedza o sobie jest hermeneutyką samego siebie”. Na bazie tych wstępnych refleksji przedstawił różne sposoby kreacji bohaterów we wspomnianych utworach Jamesa, biorąc pod uwagę kryteria autonomiczności bohaterów, stopnia ich samoświadomości czy też trafności artystycznej. Wyróżnił w ten sposób dziewięć możliwych modeli kreacji literackiej bohaterów. Zwrócił również uwagę na fakt, że choć możliwe są skrajne przypadki takiej kreacji, to nie zawsze bywają one wiarygodne czy przekonujące.

Po krótkiej przerwie obrady zostały wznowione i rozpoczęła się część dyskusyjna. Jako pierwszy głos w dyskusji zabrał dr hab. prof. UR Przemysław Paczkowski, który opowiedział o związkach poezji i filozofii w kulturze starożytnej Grecji. Zauważył, że piękno, które kojarzy się z literaturą, było jednym ze środków przekonywania, w związku z czym nie da się od siebie oddzielić platońskiej filozofii i platońskiej literatury. Poczucie odrębności utrwaliło się dopiero później. Nieco odmienne stanowisko zaprezentował kolejny prelegent, dr hab. prof. PWSW Stanisław Gałkowski (Państwowa Wyższa Szkoła Wschodnioeuropejska w Przemyślu). W swoim wystąpieniu zatytułowanym *Metafora w języku filozoficznym* mocno podkreślał granicę dzielącą filozofię od literatury. Jego zdaniem taką granicę stanowi język

dyskursu – filozofia posługuje się językiem naukowym, natomiast literatura i poezja językiem metaforycznym. Stwierdził, że „użycie języka metaforycznego degradowuje filozofię do poziomu literatury” oraz że „z piękną metaforą nie da się polemizować”. W swoim wystąpieniu odniósł się też polemicznie do niektórych fragmentów referatu prof. Zajączkowskiego, m.in. do jego uwag na temat twórczości Tischnera.

Problem języka i formy dyskursu został podjęty także przez innych referentów. Dr hab. prof. UR Roman Magryś rozróżnił logikę tekstu naukowego i tekstu literackiego. Wskazał, że o ile zadaniem pierwszego z nich jest stawianie hipotez, o tyle w tekstach literackich chodzi raczej o ustanawianie implikacji. Swoje spostrzeżenia poparł odwołaniami do utworów literackich, m.in. powieści Isaaca Singera. Z kolei dr Paweł Przywara rozpoczął swoje refleksje od pytania o status poznawczy zdania literackiego. W trakcie swoich wywodów ukazał, że nie jest ono odpowiednią formą do analizowania faktów. Zdanie literackie jest bowiem czym innym niż akt poznawczy, który ma opisywać.

Natomiast dr hab. prof. UR Witold Nowak ponownie poruszył kwestię podobieństw i różnic pomiędzy literaturą a filozofią. Swoje wystąpienie rozpoczął od rozważania na temat: czego filozof poszukuje w literaturze. Odpowiadając na to pytanie, zwrócił uwagę na bogactwo języka, możliwość poznawania nowych emocji, przyjemność czytania, ale także na inspirującą moc literatury. Na zakończenie w dwunastu punktach wymienił różnice, jakie dzielą od siebie obie dyscypliny.

W pewien sposób do tej problematyki nawiązywał także dr Włodzimierz Zięba (Uniwersytet Rzeszowski), który w wystąpieniu o intrygującym tytule *Abdykacja króla – powrót banity* przedstawił przejście od filozofii do literatury, jakie dokonało się w XX wieku. Opozycję binarną filozofia – poezja stworzył jeszcze w starożytności Platon, który wygnał poetów ze swego idealnego państwa. Wgnani poeci powrócili jednak w XX wieku. Prelegent wskazał trzy kroki, w których dokonał się ten powrót, a które zostały zawarte w założeniach filozoficznych Heideggera, Derridy i Rorty’ego. W ich efekcie literatura przejęła wakat po ustępującej pierwszeństwa filozofii i to ona stała się źródłem ideałów.

Obok wystąpień, poświęconych głównie kwestiom teoretycznym i porządkującym relacje między obydwoma dyscyplinami, w dyskusji nie zabrakło również refleksji dotyczących analizy wątków filozoficznych w wybranych utworach literackich. Mgr Małgorzata Chochła (Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie) w swoim referacie pokazała, w jaki sposób w poezji Haliny Poświatowskiej realizowały się założenia dziewiętnastowiecznej filozofii Wilhelma Diltheya. Z kolei mgr Magdalena Dul-Kuźniar (Uniwersytet Rzeszowski) podjęła problem obecności filozofii Richarda Rorty’ego w powieści Joanny Bator *Piaskowa Góra*.

Tę część sympozjum zakończyła dyskusja z udziałem słuchaczy zgromadzonych na sali obrad. Niektóre z wygłoszonych przez prelegentów tez

i spostrzeżeń okazały się dość kontrowersyjne. Tak było m.in. w przypadku podjęcia problemu nieprzydatności metafory w dyskursie filozoficznym.

Popołudniowa część konferencji również rozpoczęła się dwoma referatami wprowadzającymi. Dr hab. prof. UR Romana Kolarzowa w wystąpieniu pt. *Niewinna Europa albo przezroczyście zło. Antysemityzm w opus magnum Marcela Prousta* poruszyła problem wątków antysemickich w powieści *W poszukiwaniu straconego czasu*. Zauważyła, że chociaż antysemityzm jest w tym utworze powszechny i równie istotny jak wyrażane tam stany ducha i emocji, to sprawia on wrażenie niezauważalnego. Chociaż z pozoru wątki tego typu wyglądają niewinnie, to – jak nadmieniała prof. Kolarzowa – Żydostwo stanowi tu konstrukt społeczny, jest piętnem. Przy tej okazji autorka referatu zwróciła także uwagę na problem rozróżniania antyjudajizmu od antysemityzmu. Na zakończenie podkreśliła, że jej projekt wiąże się z badaniami treści fantazmatycznych, które stanowią już ugruntowany nurt badawczy.

Kolejna prelegentka, dr Dorota Korwin-Piotrowska (Uniwersytet Jagielloński) przedstawiła referat pt. *Człowiek w dialogu z ciszą i milczeniem. „Traktat o luskaniu fasoli” Wiesława Myśliwskiego w perspektywie antropologii słowa*. Zastanawiała się, dlaczego autor powieści zdecydował się oprzeć ją na formie monologu wypowiedzianego i jaką rolę ma do spełnienia nieobecny w powieści rozmówca, a właściwie jedynie milczący słuchacz, do którego ów monolog został skierowany. Na podstawie rozsznycanych po całej powieści przesłanek prelegentka usiłowała dokonać rekonstrukcji jego portretu. Natomiast wychodząc z założenia, że „ważniejsze od słów wypowiedzianych są słowa niewypowiedziane”, wiele miejsca w swoich rozważaniach poświęciła znaczeniu wszechobecnego w utworze Myśliwskiego milczenia.

W ostatniej części obrad, która miała charakter dyskusji, wzięli udział kolejno: dr hab. prof. UR Leszek Gawor, mgr Paweł Nowicki (Uniwersytet Rzeszowski), mgr Barbara Tygar (Uniwersytet Rzeszowski) oraz dr hab. prof. UR Marek Stanisław. Pierwszy z wspomnianych prelegentów wystąpił z referatem na temat historiozofii literackich i filozoficznych utworów Stanisława Ignacego Witkiewicza. Analizując twórczość pisarza, doszedł do wniosku, że literacki obraz świata stanowi tu dopełnienie refleksji historiozoficznych. Obecności filozofii w dziele literackim swoje wystąpienie poświęciła też mgr Barbara Tygar, która zajęła się kwestią tożsamości i procesu wyłaniania się z obcości bohatera w ponowoczesnym świecie. Swoje rozważania oprą na przykładzie analiz powieści Bronisława Świderskiego *Słowo obce* oraz *Asystent śmierci*.

W referacie mgra Pawła Nowickiego jeszcze raz powrócił temat milczenia i jego roli. Inspiracją dla tych rozważań była wystawa związana z IX Festiwal Sztuki Książki. Prelegent zastanawiał się, w jaki sposób powstaje sens, co decyduje o znaczeniu znaków, a także co można przeczytać między wierszami. Zwrócił uwagę na fakt, że w każdej epoce inne rzeczy

zostają przemilczane, a nawet, że to, o czym się nie pisze, może wyznaczać granice epoki.

Ostatni z prelegentów, dr hab. prof. UR Marek Stanisław, nawiązał do pytania zadanego w pierwszej części sympozjum przez dra hab. prof. UR Witolda Nowaka: „Czego filozof szuka w literaturze?” i zapytał: „Czego od filozofii oczekuje literaturoznawca?” Rozważając tę kwestię, stwierdził, że literaturoznawcy nie interesuje cały system filozoficzny, lecz tylko jego wybrane elementy – „gotowe produkty refleksji filozoficznej”. Takim produktem jest m.in. pojęcie światopoglądu. Dalszą część rozważań dr hab. prof. UR Marek Stanisław poświęcił studium przypadku – determinowaniu światopoglądu tekstów przez gatunki literackie.

Konferencja „Filozofia w literaturze. Literatura w filozofii” była pierwszym spotkaniem o tym charakterze, jakie zostało zorganizowane na Uniwersytecie Rzeszowskim. Zarówno jej uczestnicy, jak i organizatorzy wyrażali nadzieję na kontynuację tego przedsięwzięcia i organizację w przyszłości całego cyklu konferencji o zbliżonej tematyce. Organizatorzy sympozjum planują również wydanie tomu, w którym opublikowane zostaną teksty referatów wygłoszonych podczas obrad.